

КНЯЗЬ ІВАН БИРЛАДНИК: ЗАГАДКОВА ПОСТАТЬ

Князь Іван Ростиславич, прозваний Бирладником, не займав важливих князівських престолів, навпаки, більшу частину свого життя провів у вигнанні, служачи різним князям у різних землях. Але в середині бурхливого XII ст. він залишався однією з ключових фігур, яку намагалися тримати при собі всі найважливіші правителі руських земель. Підтримка претензій Івана Ростиславича навіть коштувала київського престолу князю Ізяславові Давидовичу. Все це, поряд з таємничою Бирладю, якою володів цей князь, робить постать князя Івана Бирладника однією з найбільш загадкових фігур в історії Київської Русі.

Найбільші дискусії викликає загадка його походження. Більшість істориків вважають Івана Бирладника сином перемишльського князя Ростислава Володаревича. Але, в такому разі, чому цього князя як можливого суперника в боротьбі за Галич так боявся Ярослав Осмомисл? Як могли прийняти у Галич молодого князя з гілки Володаревичів, коли це була територія Васильковичів? І чому цей князь мав таку підтримку населення середнього та нижнього Подністров'я? Якщо Іван Ростиславич був сином перемишльського князя, то за своїм походженням він не міг мати жодних прав на Галич¹. З таким логічним висновком погоджуються практично всі дослідники. Я вже звертав увагу, що, окрім перемишльського князя Ростислава Володаревича, був і його двоюрідний брат, теребовельський князь Ростислав-Григорій Василькович. За життя Володаря та Василька єдиної Галицької землі ще не існувало. Вона утворилася внаслідок діяльності Володимирка Володаревича. А за рішеннями Любецького снему 1097 р., який закріпив "отчі" володіння за різними гілками Рюриковичів, Володар та його спадкоємці отримали перемишльсько-звенигородську землю, а Василько та його спадкоємці – теребовельсько-галицьку. Пізніше Давид Ігоревич, претендуючи на землі Василька Ростиславича, пропонував Володареві забрати його до себе, обіцяючи додати кілька волинських прикордонних замків. Тому виглядає, що Іван Бирладник був сином теребовельського князя Ростислава-Григорія Васильковича і отримав свій уділ за життя батька або по його смерті від дядька галицького князя Ігоря-Івана Васильковича, на чю честь і отримав, напевно, своє ім'я. По смерті останнього він залишався першим законним претендентом на спадщину Васильковичів. Через це був таким небезпечним для Володимирка Володаревича та його наступника Ярослава Осмомисла. Через це галичани запрошували його до себе, а противники Ярослава Осмомисла намагалися утримувати цього князя у себе, щоби мати можливість впливати на потужного галицького князя. З тієї ж причини і Юрій Довгорукий, союзник і сват Володимирка Васильковича, готовий був видати Івана Бирладника його противникові. З тієї ж причини на захист князя виступив митрополит, прекрасно розуміючи, що йому загрожує розправа². Такого висновку щодо походження князя Івана Ростиславича, не розгортаючи широкої аргументації, дійшли М.Баумгартен та О.Рапов³.

Відома грамота князя Івана Ростиславича месемврійським купцям від 20.05.1134 р., де згадуються його володіння в пониззі Дністра та Дунаю, в числі яких Малий Галич (Галац), Бирлад і Текуч⁴. Автентичність грамоти визнавали П.Голубовський⁵, М.Дашкевич⁶, П.Мутафчієв, М.Грушевський⁷, В.Пашуто⁸, О.Насонов⁹, М.Левченко¹⁰, А.Фроловський¹¹, О.Зимін¹², В.Потін¹³, М.Брайчевський¹⁴, р.Рабинович¹⁵, Л.Войтович¹⁶ та О.Майоров¹⁷. Прихильники версії щодо фальсифікату поважних аргументів не висунули (І.Богдан¹⁸, О.Соболевський¹⁹, П.Панаїтеску²⁰, М.Мохов²¹, М.Котляр²², П.Павлов²³, В.Спінеї²⁴, С.Каштанов²⁵, Б.Перхавко²⁶). Як правильно зазначив у своєму блискучому дослідженні р.А.Рабинович, усі вони, починаючи з І.Богдана, наперед виходили з постулату, що звенигородський князь Іван Ростиславич не міг володіти Бирладом і пониззям Дністра та Пруту²⁷.

Але цей постулат легко заперечується. Грамоту вперше ввів до наукового обігу відомий румунський історик і філолог-славист Богдан Петричейку Хаждеу (1836-1907). Оригінал і первинна копія грамоти втрачені ще у ХІХ ст. Противникові автентичності грамоти, відному лінгвістові О.Соболевському вдалося довести лише те, що текст грамоти написаний у ХІV-ХV ст. в орфографічних і лінгвістичних традиціях молдовських і болгарських документів того часу²⁸. Але це тільки дозволяє говорити, що до Б.П.Хаждеу потрапив список з грамоти, виготовлений у ХІV-ХV ст., або ж фальсифікат, зроблений у цей період, при фабрикації якого були використані вірогідні джерела і відомості. Необхідністю переписання грамоти в “молдовські” часи було прагнення продовжити традицію торговельних пільг для деяких міст, як точно зауважив р.Рабинович²⁹.

Найбільш дошкульним місцем грамоти противники її автентичності вважають фразу “князь Бирладський від стола Галицького”. Якщо вважати Івана Ростиславича звенигородським князем, столиця якого знаходилася у Звенигороді на Білці, на території Володаревичів, то ця фраза виглядає позбавленою змісту. Але існувало кілька Звенигородів саме у Теревовельському князівстві, яким володів батько Івана Ростиславича – Ростислав-Григорій Василькович.

Л.Махновець вважав, що столицею першого уділу Івана Бирладника міг бути Звенигород на лівому березі Стрипи, лівої притоки Дністра, городище якого збереглося біля сучасного с.Звенигорода Бучацького р-ну Тернопільської області, або ж Звенигород на лівому березі Дністра біля правого берега ріки Дзвенячки, городище якого збереглося поблизу нинішнього с. Дзвенигорода Борщівського р-ну Тернопільської обл.³⁰.

У тому ж районі, між впадінням Серета та Збруча трохи ближче до першого, на високому місці на околиці с. Більче-Золоте того ж Борщівського р-ну знаходиться велике городище ХІ-ХІІІ ст. біля якого було селище (знищене котлованом) та могильник. З напільного боку городище півколом захищене трьома рядами валів та ровів. Тут знайдено енкалпійон із зображенням чотирьох євангелістів по кутах, бронзовий браслет, застібку, срібну пряжку, багато залізних ножів, сокирок та наконечників стріл, два уламки скляних браслетів, уламки посуду. Спеціальних розкопок тут не проводилося, лише закладалися розвідувальні шурфи³¹.

Ще один Звенигород, за переказами, знаходився за Збручем, на городищі в урочищі Княже Замчисько поблизу с.Гольнищева Чемеровецького р-ну Хмельницької області. Вали городища збереглися на висоту 6 м., частина урочища має назву Дівечі, і там, за переказами, був жіночий монастир.

В котрому зі Звенигородів була столиця уділу князя Івана Бирладника? Судячи з опису бойових дій 1144 р.³², коли київське та галицьке війська рушили до Звенигорода,

йдучи берегами Серета, і стали біля міста, будучи цією рікою розділені³³ (що виключає Звенигороді на Білці, який знаходиться нині у Пустомитівському р-ні Львівської обл.), це місто знаходилося ближче до впадіння Серета у Дністер. Тому найкраще підходить городище біля с. Більче-Золоте Борщівського р-ну. Городище на високій горі поблизу с. Дзвенячка того ж р-ну, початки якого сягають IX ст., могло бути більш раннім місцем, перенесеним у XI-XII ст. до нинішнього с. Більча-Золота. Розміри тутешнього городища та знахідки на ньому під час звичайних археологічних розвідок дозволяють припускати саме тут наявність столиці уділу Івана Бирладника.

Ростислав-Григорій Василькович помер між 1127/1141 рр., ближче до першої дати; його брат Ігор-Іван Василькович – у 1141 р.³⁴ Тербовельський князь міг виділити своєму синові уділ з центром у Звенигороді на Дністрі, куди ввійшло все пониззя Дністра та Пруту аж до Дунаю. Після смерті брата Ростислава Ігор приєднав його частку, а звенигородський князь залишився його васалом (звідси і формула “князь Бирладський від стола Галицького”). Навіть якби грамота від 20.05.1134 р. була датована 1144 р., як уважав М.Грушевський (що більш ніж сумнівно), то це би могло означати тільки, що після того, як Володимирко захопив галицьку і тербовельську частки, його племінник залишився васалом тепер уже князя всієї Галицької землі.

Що ж відбувалося у пониззі Дністра та Дунаю у XII ст. і кому належали ці території? В літературі досить різноманітних версій про те, що пониззя Дністра було заселене одними бродниками, які були окремим племенем, близьким до чорних клобуків³⁵, людьми неясного етнічного походження, з яких потім пішли запорозькі козаки³⁶, чи втікачами від кріпосного гніту – “сбродом”³⁷. За археологічними матеріалами, основне населення пониззя Дністра складала нащадки тиверців³⁸ і гето-даків [волохи]. До них долучилися зафіксовані літописами галицькі “вигінці”, які з різних причин змушені були покинути старі оселі, ремісники та смерди, яких приманювали пустуючі землі, та купці-промисловики, які просто не могли обминути цю територію, з’єднану найкоротшим шляхом з дунайськими володіннями Візантії.

Не вдаючись у дискусію про бродників, можна зауважити, що вони могли бути просто корпорацією, яка обслуговувала броди, перевози і переволоки, стоянки біля порогів на низу Дністра, Пруту, Бугу і Дніпра. За свою роботу вони брали плату з купецьких караванів, а крім того, напевно, займались і мисливством та рибальством. Узимку бродники сходилися в міста, де проживали свій заробіток. Звичайно, що вони мусили мати якусь свою військову організацію для захисту від кочовиків. Їх старшини поповнювали ряди місцевих феодалів. Чисельність цієї корпорації, звичайно, була невеликою, але в джерела вони потрапили, оскільки відігравали в тих місцях помітну роль.

Зрозуміло, що це різнорідне осіле населення потребувало військового захисту від постійної сваволі кочовиків якоїсь держави, будучи готовим узамін навіть добровільно віддавати певну частку своїх продуктів, а етнічно його елементи, принаймні значна частина їх, були близькими до сусідньої Галицької держави.

Частина дослідників, не наводячи твердих писемних чи археологічних аргументів, вважала, що в середині XII ст. низів’я Дністра, Пруту і Сирета, напевно, знаходилися під контролем половців³⁹ (зрозуміло, що межі вторгнень та міграцій кочовиків завжди були важковловимі), а стабільна межа галицьких земель проходила по лінії міст Ушиця, Кучелмин, Онут, Микулин, Коломия⁴⁰, не доходячи навіть до сучасного Могилева на Дністрі⁴¹. Ці висновки, також не додаючи ніяких аргументів, прийняв і сучасний російський візантист М.Бібіков⁴². Між тим, існують деякі деталі, які не дозволяють погодитися з такими версіями. У 1164 р. війна Угорщини з Візантією закінчилась

миром. За умовами цього миру спадкоємець угорського престолу Бела мав прибути до Константинополя як почесний заложник. Василевс Мануїл Комнен відразу ж заручив з ним свою єдину дочку Марію. З'явилась ідея візантійсько-угорської унії, котра стала небезпечною для Галицького князівства. Тому Ярослав Володимирович, не вагаючись, підтримав претендента на візантійську корону брата, василевса, Андроніка Комнена. У 1164 р. Андронік утік із візантійської столиці. "...і лише він досяг кордону Галицької землі, де розраховував знайти пристанище, як потрапив у пастку деяких мисливців народу волохів", які мало не передали його візантійським властям. Однак принц досяг Галича, де був прийнятий Ярославом Володимировичем. Пізніше, в пам'ять про перебування в Галицькій землі, Андронік прикрасив розписами палату, яку побудував у Константинополі біля храму Сорока мучеників. Ось як описує ці розписи один із кращих візантійських письменників, Микита Хоніат: "Живопис представляв кінську їзду, полювання з собаками, крики птахів, гавкіт собак, погоню за оленями і травлю зайців, пробитого списом кабана і пораненого зубра (цей звір більший за казкового ведмеда і плямистого леопарда і водиться переважно у тавроскіфів), сільське життя з його наметами, нашвидко приготований обід зі спійманої здобичі, самого Андроніка, який власноруч розрубє на частини м'ясо оленя або кабана і ретельно смажить його на вогні, та інші подібні предмети, які свідчили про життя людини, у котрої вся надія на лук, меч і прудкого коня"⁴³. Андронік Комнен був сином Ісаака Комнена та Ірини Володарівни і не лише знав мову, але й полюбив землю матері⁴⁴. Судячи з опису, це могли бути степи Нижнього Подністров'я. Вже у 1165 р. василевс Мануїл прислав до Галича двох митрополитів, які запропонували Андронікові в управління Кілікію. Князь Ярослав Володимирович послав з візантійськими послами галицького єпископа Кузьму. Посольство домоглося гарантій безпеки для Андроніка Комнена і підтвердило союз з Візантією⁴⁵. Візантія розглядала галицького князя як *hypospondos*, що за візантійською вселенською термінологією, прирівнювалося до давнього – союзний Риму народ – *socii populi Romani*. Цікаво, що найбільше свідчень візантійських авторів стосується Галицького князівства, володар якого часом протиставляється володареві Києва і розглядається як цілком самостійний⁴⁶. Можливо, що саме тих часів тісних зв'язків з Візантією стосується графіті в Константинополі на мармуровій балюстраді хорів собору св. Софії: "Матфѣѣй попѣ галичський"⁴⁷. На цей період галицький князь реально був найсильнішим з усіх володарів у Київській Русі. Його князівство, крім усього, не було роздроблене на уділи. Варфоломій Англійський (XIII ст.) взагалі ототожнював Галицьку землю зі всією Руссю: "Галіція дуже обширна область, котра охоплює більшу частину Європи, дуже багата, деякими вона називається Руссю"⁴⁸. Видатний географ XII ст. Абу Абдаллах Мухаммед ібн Мухаммед ал-Ідрізі (1100-1165) у своїй енциклопедії "Розваги втомленого в подорожах по областях", написаній при дворі сицилійського короля Рожера II (1130-1154), в країні ар-Русийя в числі восьми відомих йому міст називає Раміслі [Перемишль] та Галісіяа [Галич]⁴⁹. Ще А.Петрушевич ототожнив Галісію ал-Ідрізі, виходячи з опису сицилійського географа, з Галичем на Дунаї⁵⁰.

У 1182 р. Андронік Комнен уміло скористався з невдоволення візантійців пролатинською політикою вдови Мануїла I Марії, дочки графа Тулузи і князя Антіохії Раймонда Сент-Жілля, та її фаворита протосеваста Олексія Комнена, які правили від імені юного Олексія II, і сам став регентом, а у 1183 р. захопив престол. Свого противника протосеваста він негайно вислав у Скіфію, тобто у дунайські володіння галицького князя. Однак, не без допомоги противників Ярослава, протосеваст Олексій Комнен

утік “і як який-небудь крилатий змії перенісся в Сицилію”. Андронік Комнен продовжив боротьбу, не зупиняючись перед репресіями непокірної знаті і одночасно продовжуючи війну з сицилійськими норманами. Невдачі у цій війні, в свою чергу, використали його вороги. У 1185 р. підбурений знаттю константинопольський натовп розтерзав василевса Андроніка⁵¹. На ці події галицький князь відреагував посольством, про яке згадує Микита Хоніат. Стосунки між обома країнами різко погіршилися. Навесні 1186 р. брати Петро і Асень підняли повстання у Болгарії, яка залишалася візантійською провінцією. Після перших же невдач болгарські вожді відступили за Дунай, а навесні 1187 р. продовжили боротьбу. З ними прийшли “кумани, народ досі вільний, негостинний і дуже войовничий, і ті, що походять з Вордони, які сміються з смерті, гілка руських, народ милий богу війни”. “Вордона” може бути спотвореною назвою “бродників”⁵² або “Бирлади”, і тоді це прякий доказ допомоги болгарам з боку галицького князя. Можливо, що сам галицький князь підштовхнув болгарських сепаратистів після загибелі Андроніка Комнена. Докладно аналізуючи аргументи противників версії Ф. Успенського, зокрема грецького історика Ф. Малінгудіса, які вважають, що болгарським повстанцям допомагали тільки кумани-половці, відомий російський візантист Г.Літаврін дійшов беззаперечного висновку, що “восени 1186 р. у критичний момент розвитку повстання ... військову підтримку повсталим разом з половцями надали руські”⁵³.

Новий василевс Ісаак Ангел відразу ж вирішив задумати повстання болгар з двох боків. Угоду з Угорщиною було скріплено шлюбом василевса з юною Маргаритою, дочкою Бели III. Король зайняв ворожу позицію щодо болгарських повстанців та їх союзників. Як розвивалися події далі і чи мають рацію найбільші російські візантисти Ф. Успенський та Г.Літаврін? Далі була поразка Візантії і відновлення другого Болгарського царства з династією Асенів.

Останнім часом з новою силою розгорнулися дискусії навколо довіри “Слову о полку Ігоревім” як автентичній пам’ятці. тобто історичному джерелу. З цього приводу я вже висловлював свою думку, вказуючи на вразливі місця в аргументації Е.Кінана⁵⁴. Оpubлікована через сорок років після написання книга О.О.Зиміна також не знімає ряду проблем, зокрема мечів харалужних чи топографічних реалій околиць Пліснеська в “мутному сні Святослава”⁵⁵. Вийшли нові ґрунтовні дослідження на підтримку автентичності “Слова”⁵⁶. Отож, на сьогодні немає підстав відкидати свідчення “Слова” як наративного джерела кінця XII ст.

У “Слові” читаємо, що Ярослав “заступив королю шлях, замкнув Дунаю ворота”. Це явне свідчення блокади проходів у Болгарію. Замкнути Дунаю ворота найкраще було в районі Залізних воріт, в ущелині, де Дунай затиснутий відрогами Трансильванських Альп і підступаючими до них з другого боку горами Магоча. Тоді й фраза “меча бремени чрез облаки” означала певний реальний факт, спогади про який могли оживити у сучасників картину переправи катапульта і пороків, які разом з лучниками могли “замкнути” Залізні ворота⁵⁷. Саме цей епізод міг зіграти вирішальну роль у ході болгаро-візантійської війни. Напевно, удар у спину угорських військ міг змінити хід подій або навіть призвести до повної поразки Асенів. “...рища тропу Траяню чрез поля на горы” – також ремінісценція болгарської війни⁵⁸. За Д.Ангеловим, “Троянів прохід” – гірський прохід від Пловдива, званий пізніше Василицею, добре відомий у болгаро-візантійських війнах XII-XIV ст.⁵⁹ “По Дунаю гради укріпив, купцями населив, торгуючими через море во Греки...” – результати діяльності Ярослава в Нижньому Подністров’ї та Подунав’ї. Тоді, ймовірно, і розцвіли такі міста, як Малий Галич (нині

Галац) неподалік від впадіння Сирета у Дунай чи Бирлад, згадані у грамоті князя Івана Бирладника та переліку “міст дальніх і ближніх”.

Як вважає Г.Літаврін, не погоджуючись з М.Бібіковим, область у межах річки Дністра та Серета і Нижнє Подунав’я були воротами між морем і Карпатами, через які у XI-XII ст. кочовики проникали на Балкани. Не маючи сил зайняти цей район, Візантія не заперечувала проти його опанування сильним галицьким князем, виділяючи стосунки з ним окремо від стосунків з Києвом⁶⁰. Про це свідчить і тісний союз Візантії з Галицьким князівством у середині XII ст., і відновлення цього союзу в часи Романа Мстиславича. Отже, є всі підстави стверджувати, що в середині XII ст. пониззя Дністра та Дунаю належали до Галицького князівства.

Процес цей започаткував ще теребовельський князь Василько Ростиславич. Літописи згадують про його плани опанувати ці землі, але збереглися і деякі факти, яких навряд чи варто не помічати. 29.04.1091 р. на березі р. Маріци біля фортеці Хіріни візантійський імператор Олексій I Комнен за допомогою половецьких ханів Тугоркана і Боняка розгромив печенізьке військо. Після цієї події печеніги взагалі зникають із джерел. Дочка імператора Анна так писала про цю битву: “В той день відбулося дещо незвичайне: згинув цілий народ разом з жінками і дітьми, чисельність якого складала не 10 тисяч чоловік, а виражалась у величезних цифрах”. У числі учасників битви Анна називає п’ять тисяч “гірських жителів”, які прибули на допомогу імператорові⁶¹. Відомий візантист В.Василевський бачив у них дружину теребовельського князя⁶². Дружина Василька Ростиславича рухалась по Серету і мусила переходити гори, йдучи на з’єднання з імператором, тому дістала назву “горяни”. Союз із Візантією сприяв планам Василька щодо освоєння Пониззя Дністра.

Зацікавлена у цьому Візантія, сподіваючися у такий спосіб зупинити просування на Балкани кочовиків, пішла на співпрацю з Ростиславичами, і не випадково перший шлюбний контакт імператорської родини з князем окремої землі відбувся 20.07.1104 р., коли дочка перемишльського князя Ірина Володарівна була видана за Ісаака Комнена, сина візантійського імператора Олексія I Комнена (+ після 1131)⁶³. Це був період тісної співпраці Володаря і Василька, коли останній уже був сліпим і загальне керівництво здійснював старший брат. У 1144 р. Володимирко Володаревич також здійснив похід у Пониззя (що дало підстави М.Грушевському датувати грамоту князя Івана Бирладника саме 1144 р.).

Про давню належність цих територій до Галицької землі свідчить і ряд інших аргументів, зокрема топонімічних⁶⁴, а також включення вірменських парафій у Сереті, Сочаві (Сучаві) та Молдові до львівської вірменської єпископії у кондаку від 13.08.1388 р. католикоса Теодорова II, зі згадкою про Львів як “найблагословеннішу, що охороняється Богом, столицю, славному матір міст християнських королів”, що відображає часи Галицько-Волинської держави⁶⁵.

Отож, немає великих підстав сумніватися у тому, що князь звенигород-дністровський Іван Ростиславич міг володіти Малим Галичем, Текучем, Бирладом і Пониззям у період до 1134-1146 рр. Що ж стосується локалізації самого Бирлада (місто Бирлад на р. Бирлад поблизу Дунаю, на думку румунських археологів, має слабкі шари XII-XIII ст., в яких відсутні давньоруські матеріали⁶⁶), то, залишаючи набоці тенденційність висновків румунських археологів та поверховий характер самих розкопок і беручи до уваги наявність численних виробів давньоруського походження (шиферних пряслиць, лунниць, колтів, металевих браслетів, скляних перснів і браслетів, бурштинових намист, енкалпціонів, нашійних хрестиків, керамічних яєць-писанок⁶⁷), враховуючи дані топоніміки, лінгвістики і писемних джерел, можна погодитися з версією р.Ра-

биновича, що літописний Бирлад (“Ескі-Бирлад” – “Старий Бирлад”) знаходився на березі Дунаю, в Добруджі, поблизу сучасного Хіршова⁶⁸.

Візантія, зацікавлена у прикритті дунайських земель силами галицьких князів, могла сприяти розгортанню діяльності звенигород-дністровського князя, також зацікавленого у розвитку тамтешніх міст Бирладі, Текуча та Малого Галича, в першу чергу останнього, стимулюючи купців з візантійської Месемврії до торгівлі з цими центрами в Нижньому Подунав’ї.

У 1146 р., після невдалої спроби утвердитись в Галичі, куди його, як законного спадкоємця, запросили галичани, невдоволені Володимирком Володаревичом, князь Іван Ростиславич знайшов притулок у великого князя Всеволода Ольговича. Це викликало таке незадоволення Володимирка Володаревича, що він сам розпочав війну з великим князем. Тобто, загроза для його панування була серйозною.

Після смерті Всеволода Ольговича Іван Ростиславич схоронився у Святослава Ольговича. В 1146 р., коли Давидовичі підтримали великого князя Ізяслава Мстиславича і почали наступати на Сіверську землю, Святослав Ольгович доручив Іванові Ростиславичу обороняти сіверські кордони від наступу смоленського князя Ростислава Мстиславича. Але смоленське військо обложило Турів, і тоді Святослав Ольгович наказав йому наступати на Смоленськ. За 200 гривен срібла і 12 гривен золота Іван Ростиславич зрадив свого сюзерена і перейшов на бік смоленського князя. Сам Ростислав не захотів тримати на службі васала, який уже раз зрадив (а може, не хотів мати серед своїх ворогів потужного галицького князя?). Тоді Іван Ростиславич був прийнятий на службу Юрієм Довгоруком і без особливого успіху воював на новгородських рубежах.

Союз Юрія Довгорукого з галицьким князем, укладений у 1149 р., включав домовленість про видання нещасного ізгоя його противникові. Івана Ростиславича спочатку ув’язнили у Суздалі, а потім в оковах повезли до Києва. Але митрополит Костянтин не дозволив видати Івана галицькому князеві, не без підстав побоюючись за життя князя-ізгоя. Тоді його в оковах знову повезли в Суздаль. По дорозі чернігівський князь Ізяслав Давидович напав на конвой і визволив колишнього звенигородського князя. Готуючи коаліцію проти Юрія Довгорукого, він хотів мати можливість впливати на позицію його зятя Ярослава Осмомисла.

Коли Ізяслав Давидович зайняв Київ, галицький князь спочатку лояльно до нього ставився. Та Ізяславові не дуже сподобався союз Ярослава з Волинню, і він вирішив впливати на галицького князя через Івана Ростиславича. Ярослав Володимирович сподівався, що, ставши великим князем, Ізяслав Давидович відмовиться від підтримки колишнього звенигородського князя, а коли цього не сталося і почалася демонстрація тиску – організував коаліцію князів проти нього.

У кінці 1157 р. послі Ярослава Осмомисла, волинського князя Мстислава Ізяславича, луцького князя Ярослава Ізяславича, дорогобузького князя Володимира Андрійовича, чернігівського князя Святослава Ольговича, сіверського князя Святослава Всеволодовича, смоленського князя Ростислава Мстиславича, угорського короля та польських князів зажадали видати ізгоя (!). Ізяслав Давидович не прийняв ультиматуму, а з допомогою половців, дав змогу Іванові Ростиславичу зайняти пониззя Дністра. Звичайно, у землях, які раніше знаходилися у складі його уділу, нащадок Василька Ростиславича знайшов повну підтримку населення, в очах якого був кращим за посадників сина Володимирка Володаревича, який узурпував галицький престол. Іван Бирладник швидко зібрав 6-тисячне військо, з яким виступив на Галич.

І тут історики побачили у бродниках борців з феодалним устроєм, а князя Івана Бирладника почали представляти князем-революціонером. Дійшли висновку, що цей князь, як і його батько (!), “зв’язали свою політичну кар’єру з рухом народних мас, використовуючи їх в своїх цілях.”⁶⁹. Та не було і не могло бути “великого селянського повстання” в подністровських містах, коли у 1158 р. до них підійшло 6-тисячне військо Івана Берладника. Кучелмин здався своєму колишньому князеві, бо “рады были ему”, а Ушиця вистояла, хоча майже 300 смердів, мобілізовані для підсилення гарнізону, через заборолу перебігли до свого колишнього князя. Далі просування бирладського князя зупинилося. Гарнізони Ярослава Володимировича стояли твердо. Половці, яким Іван Берладник не дозволив грабувати здобуті міста, покинули його військо. В Галичі потуги колишнього звенигородського князя паніки не викликали. Ярослав Володимирович послав свої основні сили з волинськими полками на Київ. Очолював їх талановитий полководець князь Мстислав Ізяславич. Його перемога над Ізяславом Давидовичем під Білгородом звільнила київський престол для найстаршого серед Мономаховичів – смоленського князя Ростислава Мстиславича. Іван Берладник мусив кинути свою волость. Щоб якось допомогти Ізяславові Давидовичу, який утратив через нього Київ, Іван Бирладник захопив Олешня. Але з Києва проти нього послали флотилію на чолі з Георгієм Нестеровичем та Якуном. Воєводи Ростислава Мстиславича переслідували Івана Берладника аж до Дечина на Дунаї. Тут князь був змушений здатися візантійським властям. А у Візантії Івана Бирладника дістала довга рука галицького князя. Колишній звенигородський князь був отруєний у Фессалоніках. Він помер 1161 р.⁷⁰. Візантія воліла зберігати добрі стосунки зі своїм давнім партнером, який прикривав її придунайські володіння. Така політика себе виправдала. До неї змушені були звернутися і Ангели після своїх невдач, що, зрештою, і призупинило на певний час їх падіння.

Ставши галицьким князем, Роман перебрав і традиційну галицьку політику, перш за все у стосунках з Візантією. За повідомленням візантійського письменника Микити Хоніата, у 1200 р. столицю імперії врятувала від половців “Богом призвана фаланга” Романа Мстиславича⁷¹. У середині 1200 р. Добриня Ядрійкович бачив у Константинополі галицько-волинське посольство у складі Твердяти Остромирича, Недана, Домажира і Негвара⁷². Напевно, це посольство врегулювало галицько-візантійські суперечності, які виникли внаслідок підтримки Ярославом Осмомислом болгарського повстання. Новий союз, правдоподібно, був скріплений другим шлюбом Романа Мстиславича⁷³.

Отже, князь Іван Ростиславич Бирладник був сином теребовельського князя Ростислава-Григорія Васильковича і став жертвою боротьби за Галицьку спадщину.

¹ Богдан И. Грамота князя Ивана Ростиславича “Берладника” 1134 года. Сообщение // Труды VIII Археологического съезда в Москве в 1890 г. – Т. 4. – М., 1897. – С. 163-164.

² Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. – К., 1990. – С. 35; Його ж. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 347-349.

³ Рапов О. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. – М., 1977. – С. 77.

⁴ Памятники русского права. – Вып. 2. – М., 1953. – С. 26.

⁵ Голубовский П.В. Печениги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX-XII вв. – К., 1884. – С. 207.

⁶ Дашкевич Н.П. Грамота Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Сб. стат. по истории права, посвящ. М.Ф.Владимирскому-Буданову его учениками и почитателями / Под ред. М.Н.Ясинского. – К., 1904. – С. 366-369.

⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 2. – Львів, 1905. – С. 421-422.

⁸ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С. 169-171; Його ж. Внешняя политика Древней Руси., – С. 194.

⁹ Насонов А.Н. “Русская земля” и образование территории Древнерусского государства. – М., 1951. – С. 143.

¹⁰ Левченко М.В. Очерки по истории русско-византийских отношений. – М., 1956. – С. 437-438.

¹¹ Фроловский А.В. Чешско-русские торговые отношения X-XII вв. // Международные связи России до XVII в. – М., 1961. – С. 75.

¹² Зимин А.А. Историко-правовой обзор. Грамота Ивана Ростиславича Берладника // Памятники русского права. – Вып. 2. – М., 1966. – С. 30-31.

¹³ Потин В.М. Древняя Русь и европейские государства в X-XIII вв. – Ленинград, 1968. – С. 228-229.

¹⁴ Брайчевський М.Ю. Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до “Слова о полку Ігоревім”) // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. – Київ-Галич, 1998. – С. 26-27.

¹⁵ Рабинович Р.А. Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации // Stratum plus. – Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса. – 1999. – № 5. – С. 357-407.

¹⁶ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, політична і суспільна роль. – Львів, 2000. – С. 152.

¹⁷ Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 220-222.

¹⁸ Богдан И.И. Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. – С. 163-164.

¹⁹ Соболевский А.И. Грамота кн. Ивана Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического Съезда. – Т. 2. – М., 1895. – С. 173-176.

²⁰ Panaitescu P.P. Diploma barladeana din 1134 si hrisovul lui lung Koriatovici din 1347 // Revista istorica Romana. – 1932. – Т.2. – V.1.

²¹ Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. – Кишинев, 1964. – С. 82-83.

²² Котляр М.Ф. Русь на Дунаї // Український Історичний Журнал. – 1969. – № 9. – С. 20-22; Його ж. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. – К., 1985. – С. 78-82.

²³ Павлов П. За руското присъствие на Долни Дунав и българо-русские връзки през XI-XII // Добруджа. – Сб.3. – 1986. – С. 12-13.

²⁴ Spinei V. Moldova in secolele XI-XIV. – Chisinau, 1994. – P.21.

²⁵ Каштанов С.М. Из истории русского средневекового источника. Акты X-XVI вв. – М., 1996. – С. 71-72.

²⁶ Перхавко Б.В. Князь Иван Берладник на Нижнем Дунае // Восточная Европа в древности и средневековье. Политическая структура Древнерусского государства. VIII Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. – М., 1996.

²⁷ Рабинович Р.А. Призрачная Берладь. – С. 357-358.

²⁸ Соболевский А.И. Грамота кн. Ивана Берладника 1134 г. – С. 173-174.

²⁹ Рабинович Р.А. Призрачная Берладь. – С. 377-379.

³⁰ [Махновець Л.]. – Літопис Руський. – К., 1989. – С. 551.

³¹ Ратич О.О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – С. 60; Свешніков І.К. Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952-1957 рр. – Львів, 1959. – С. 12-13; Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X – XIV вв. – Ленинград, 1967. – С. 12.

³² ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 318-319.

- ³³ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 311.
- ³⁴ Войтович Л. Княжа доба на Русі., – С. 334.
- ³⁵ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С. 115-116; Бубенок О.Б. Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII вв.). – К., 1997.
- ³⁶ Котляр М.Ф. Хто такі бродники // Український історичний журнал. – 1969. – № 5.
- ³⁷ Тихомиров М.Н. Крестьянские и городские восстания на Руси XI-XIII вв. // Тихомиров М. Древняя Русь. – М., 1973. – С. 181.
- ³⁸ Тельнов Н.П. Восточнославянские древности VIII-IX вв. Днестровско-Прутского междуречья // Stratum plus. – Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса. – 1999. – № 5. – С. 313-327; Бырня П.П. Процесс градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья // Там само. – С. 328-337.
- ³⁹ Расовский Д.А. Половцы. III. Пределы “поля половецкого” // Анналы Ин-та им. Н.П.Кондакова. – Т. 9. – 1937. – С. 158; Кудряшов К.В. О местоположении половецких вож в Северном Причерноморье в XII в. // Труды Ин-та этнографии. Новая серия. – Т. 1. – 1947. – С. 109.
- ⁴⁰ Кудряшов К.В. Половецкая степь. – М., 1948. – С. 125.
- ⁴¹ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С. 168-171.
- ⁴² Бибииков М.В. Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII-XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1980 г. – М., 1981. – С. 119.
- ⁴³ История Никиты Хониата // Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1860. – С. 420.
- ⁴⁴ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси., – С. 195-196; Про знання мови див.: Niceta Choniata. De Manuele Comneno. – Lib.4. – Cap.2. – С.172-173.
- ⁴⁵ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 524.
- ⁴⁶ Бибииков М.В. Русь в византийских памятниках и Византия в древнерусских произведениях (к сравнительному изучению). // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 г. – М., 1989. – С. 168.
- ⁴⁷ Welt der Slaven. – N 22. – 1977. – S. 86-88.
- ⁴⁸ Матузова В.И. Английские средневековые источники IX – XIII вв. Тексты, перевод, комментарий. – М., 1979. – С. 74, 76-77, 83-85, 91.
- ⁴⁹ Рыбаков Б.А. Русские земли по карте Идриси 1154 г. // Краткие Сообщения Ин-та Истории Материальной Культуры. – Вып. 43. – 1952.
- ⁵⁰ Петрушевич А. Было ли два Галичи, княжеские города, один в Угорско-Словацкой области, а другой по Сю сторону Карпат над Днестром, или нет // Научный сборник, издаваемый Литературным обществом Галицко-русской матицы. – Вып. 1. – Львов, 1865. – С. 24-49.
- ⁵¹ Успенский Ф. Император Алексей II и Андроник Комнен // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 212. – 1880. – С. 95-130; – № 214. – 1881. – С. 52-85; Його ж. Последние Комнины. Начало реакции // Византийский Временник. – Т. 25. – 1927-1928. – С. 1-23.
- ⁵² Успенский Ф. И. Образование второго Болгарского царства. – Одесса, 1879. – С. 35-36.
- ⁵³ Литаврин Г.Г. Два этюда о восстании Петра и Асеня // Литаврин Г.Г. Византия и славяне. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 354-362.
- ⁵⁴ Войтович Л. Кілька реплік з приводу дискусії про автентичність “Слова о полку Игоревім” // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип. 6. – К., 2006. – С. 595-608.
- ⁵⁵ Стаття з цього приводу готується до друку в черговому томі “Записок НТШ”.
- ⁵⁶ Зализняк А.А. Слово о полку Игореве. Взгляд лингвиста. – М., 2004; Чернов А. Три имени автора “Слова о полку Игореве”. Текст как отпечаток личности автора: кто укрылся под псевдонимом Ходына. – 2005 // chernov-trezin.narod.ru.

⁵⁷ Тихомиров М.Н. Киевская Русь // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – М., 1975. – С. 33.

⁵⁸ Там само. – С. 34.

⁵⁹ Ангелов Д. Съобщително-операционни линии и осведомителна служба във войните и външно-политическите отношения между България и Византия през XII-XIV вв. // Известия на Българското Историческо Дружество. – Кн.22-24. – София, 1948. – С. 219.

⁶⁰ Литаврин Г.Г. Русь и Византия в XII веке // Литаври Г.Г. Византия и славяне. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 505-506.

⁶¹ Анна Комнена. Алексиада. – М., 1965. – С. 237.

⁶² Васильевский В. Византия и печенеги // Васильевский В. Труды. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1908. – С. 101.

⁶³ Там само. – Вып. 5(17). – 1909. – С. 11; Acta et diplomata graeca medis sevi sacra et profana collecta / Ed. F.Miklosich, J.Muller. – T.5. – Vindobonae, 1886. – P.375 [Киннам, 115.18-19].

⁶⁴ Ці аргументи були зібрані у доповіді Андріяна Шийчука (Румунія) “До питання південних кордонів Галицької Русі (за матеріалами візантійської історіографії)”, виголошеній на П'ятому міжнародному конгресі українців у Чернівцях 28.08.2002 р. на засіданні секції “Галицько-Волинське князівство”. На жаль, вони залишилися неопублікованими.

⁶⁵ Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. – Випуск 1. – Київ-Львів, 1992. – С. 10-11.

⁶⁶ Spinei V. Moldova in secolele XI-XIV. – Chisinau, 1994. – P.178.

⁶⁷ Комша М. Изделия древнерусских городов на территориях к юго-западу от Киевской Руси // Труды V Международного конгресса славянской археологии. К., 18-25 сентября 1985 г. – Т. 3. – Вып. 1а. – М., 1987. – С. 100-110.

⁶⁸ Рабинович Р.А. Призрачная Берладь. – С. 357-407.

⁶⁹ Мавродин В.В. Почерки по истории феодальной Руси. – Ленинград, 1949. – С. 179-191.

⁷⁰ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 519.

⁷¹ Nicetas Choniates. Historia / Ed. I.Bekker. – Bonn, 1835. – P.691-692.

⁷² Літопис Руський / Переклад і коментар Л.Махновця. – К., 1989. – С.369; Vernadsky G. Relations byzantino-russes au XIII-e siecle // Bizantion. – 4. – 1927-1928. – S. 269-279; Dąbrowska E. Krolów polskich relikwiarz koronacyjny krzyża świętego // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej. – Warszawa, 1991. – S. 85.

⁷³ Mailath J. Geschichte der Magyaren. – T.1. – Wien, 1828. – S. 178; Baumgarten H. Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного общества в Москве. – 1909. – Вып. 1(17). – С. 3-45; Baumgarten N. Généaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle // Orientalia Christiana. – N.35. – Roma, 1927. – P.23, 26, 47; Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. – Warszawa, 1959. – Tabl.27; Grala H. Drugie małżeństwo Romana Msćisławowicza // Slavia Orientalis. – 1982. – S. 116-123; Schwennicke D. Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte europäischer Staaten. Neue Folge. – T.2. – Marburg, 1984. – Tabl.136; Літопис Руський / Переклад і коментар Л.Махновця. – К., 1989. – С. 369; Świeżawski A. Ziemia belzka. Zarys dziejów politycznych do roku 1462. – Częstochowa, 1990. – S. 31; Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів. – К., 1990. – С. 114; Його ж. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 2. – С. 32-35; Його ж. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. – К., 1992. – С. 86; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII- XVI ст. – Львів, 1996. – С. 37; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII- XVI ст. Таблиці. – Львів, 1996. – Табл.17; Його ж. Князівські династії., – С. 67, 71-72, 224, 376, 380-381, 402; Його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства., – С. 22-23; Його ж. Друга галицька династія. Загадки та проблеми досліджень // Пам'ять

століть. – 2002. – № 5. – С. 37-38; Його ж. Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 24-25; Latoris kijowski 1159-1198 / Przeł. i opra. E.Goranin. – Wrocław, 1988. – Tabl.8; Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezelek a keleti szlávok korai történetéből. – Pécs, 1995. – S. 73; Každan A. Rus'- Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries // Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine / Red. O.Pritsak, I.Ševčenko / Harvard Ukrainian Studies. – T.12-13. – 1988-1989. – S. 424; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań-Wrocław, 2002. – S. 34-40.

Войтович Леонтій.

Князь Іван Берладник: загадкова постать.

У статті здійснено спробу узагальнення відомостей про князя Івана Берладника в контексті історіографічних досліджень. Автор простежує походження князя. Землеволодіння, політичну кар'єру. Відносини з Галичиною та князем Ярославом Осмомислом.

Leontiy Voitovych.

Prince Ivan Byrladnyk: A Mysterious Figure.

In the article an attempt of generalization of the data on prince Ivan Berladnyk in the context of historiographic researches is made. The author also traces the Prince's descent, his landed property, political career, his relations with Galicia and his attitude to prince Yaroslav Os'momysl.